

TAFOFIEL 24 – maart 2015

Sinds februari 2010 mag u van Epitaaf vzw op gepaste tijd een nieuwsbrief in uw mailbox verwachten, met informatie over onze activiteiten en artikels en nieuws in verband met het funeraire.

Inhoudstafel Tafofiel 24

1. Voorwoord van de voorzitter, Linda Van Santvoort
2. Lidmaatschap Epitaaf vzw
3. Erfgoeddag 26 april 2015
4. In memoriam Roland Verhees (1931-2014)
5. Europese Week van de Begraafplaatsen, van 30 mei tot en met zondag 7 juni 2015
6. De Terebinth, Nederlandse zustervereniging van Epitaaf vzw
7. De begraafplaats van Spaloumont, het amfitheater van de necropool van Spa
8. Bloemlezing uit de pers

1

De naam Tafofiel, uit het Grieks "taphos" = graf, en "philos" = vriend, een gepaste naam dus voor de elektronische nieuwsbrief van Epitaaf vzw.

Veel leesplezier

Epitaaf vzw krijgt de steun van

VOORWOORD

Beste Epitaaf vrienden,

De eerste Tafofiel van 2015, gepast moment voor een blik terug en in de toekomst.

2014 was voor vzw Epitaaf een jaar waar er vooral veel is gebeurd achter de schermen. Dankzij een projectsubsidie van VGC werd een collectieregistratieproject opgestart. In mei 2014 kon Raf Knops als collectieregistrator deeltijds aan de slag. Intussen is al een belangrijk deel van de gipscollectie in kaart gebracht. Het project zal ook een verlenging krijgen en doorlopen tot de lente van 2016! Dit project loopt in samenwerking met het AMVB waar een deel van het papieren archief van de Salu's klaar ligt om professioneel te worden gearhiveerd.

Deze collectieregistratie geeft Epitaaf vzw een nooit eerder geëvenaarde 'boost'. Niet alleen komt de rijkdom en diversiteit van de unieke collectie hiermee volledig tot recht, het betekent ook dat we nu eindelijk werk kunnen maken van de volwaardige ontsluiting. Als de registratie ver genoeg is gevorderd zullen we daarrond zeker en vast een publieksmoment organiseren.

In 2015 zal Epitaaf vzw zoals steeds deelnemen aan de belangrijke erfgoedmomenten. Noteer alvast de datum van de Erfgoeddag in uw agenda: zondag 26 april. Tot dan!

Linda Van Santvoort

Voorzitter Epitaaf vzw

2

Linda Van Santvoort en Raf Knops bij het afstoffen van de gipsen voor ze worden gefotografeerd en geregistreerd in de databank. Dergelijke "afstofdagen" met vrijwilligers is een voorbeeld van werk dat achter de schermen plaats heeft. Foto A. Havermans

LIDMAATSCHAP

Aanmelden of vernieuwen lidmaatschap Epitaaf vzw

Dankzij uw lidmaatschap kunnen we blijven ijveren voor het behoud van waardevolle graftekens en bijzondere funeraire gehelen in Vlaanderen en Brussel én steekt u ons een hart onder de riem bij het onderhoud van het Museum voor Grafkunst.

Wij danken u voor het vertrouwen en de steun die u ons bezorgt door uw lidmaatschap.

25 € gewoon lid, 125 € steunend lid, 1500 € beschermend lid

Overschrijven op rekeningnummer: BE20 0682 0392 6056 BIC : GKCCBEBB

Voor de registratie en communicatie is het belangrijk om bij de overschrijving melding te maken van de naam van het lid, met adres, e-mail (indien nieuw lid), jaartal lidmaatschap en één van de hierboven vermelde termen.

De digitale beeldverwerking maakt deel uit van het collectieregistratieproject en laat toe om foto's beter (veiliger) te bewaren en beter te ontsluiten. De foto's worden ingescand op verschillende resoluties en met referentie kleurcode. Gezien het groot aantal foto's in de collectie belooft ook dit een werk te worden dat zich over de volgende jaren zal uitstrekken.

ERFGOEDDAG : ERF

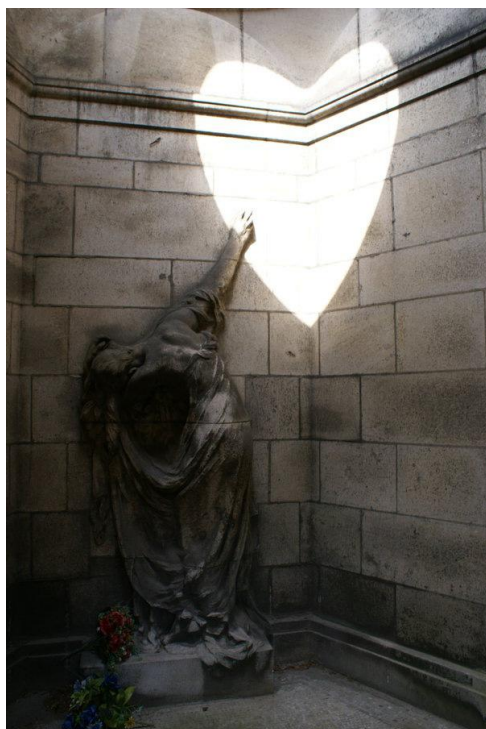
zondag 26 april 2015

Museum voor Grafkunst, O.L.Vrouw voorplein te Laken (naast het kerkhof)

tentoonstelling doorlopend

rondleidingen : 10.30.u en 14u in het Nederlands; 11.00.u en 14.30.u in het Frans

Met het thema "Erf" –erven, erfenis en erfgoed –zit Epitaaf volledig op het spoor van de komende Erfgoeddag. Grafmonumenten werden door onze voorouders gedacht en gerealiseerd voor de "eeuwigheid". Met het afschaffen van de eeuwigdurende concessies (1971) zijn veel monumenten niet langer in eigendom van een concessiehouder en worden ze aan hun lot overgelaten. De zorg voor dat erfgoed moet nu worden overgenomen door de overheid, vrijwilligers of door eventueel nieuwe concessiehouders.

De grafkapel die Léonce Evrard liet oprichten na het overlijden van Louise Flignot in december 1916 naar ontwerp van architect Larabrie.

Epitaaf vzw werkte een tentoonstelling uit met uniek materiaal, in samenwerking met UGent, in het kader van het opleidingsonderdeel "Capita selecta van de architectuurgeschiedenis en de monumentenzorg" in de Master Kunstwetenschappen, onder begeleiding van prof. L. Van Santvoort.

Studenten van UGent zetten alles op alles om het hoe en waarom te verklaren van het verschijnen van het lichtend hart op 21 juni in de grafkapel van het echtpaar Evrard-Flignot. *Het vergankelijke leven en de eeuwige liefde worden hier cyclisch herdacht. De grens tussen het tijdelijke en tijdloze wordt in dit lichtend hart mystiek verenigd in het grafteken.* Worden eveneens grondig

bestudeerd: de neogotische grafkapel van de familie Laveine door architect Charles Licot, Waucquez door Henry Lacoste, Wittouck door Ernest Salu I en het art deco monument met bijzonder typografie voor de familie Veere door Jean Victor De Rom. Het zijn stuk voor stuk schitterende voorbeelden van de erfenis die architecten nalieten op begraafplaatsen. Deze gegevens worden helder gepresenteerd, met tal van historische documenten en afbeeldingen. Het geheel wordt geduid in rondleidingen.

Naast de tentoonstelling in het atelier worden er twee rondleidingen op het kerkhof van Laken rond het thema aangeboden: **10.30.u en 14u in het Nederlands; 11.00.u en 14.30.u in het Frans .**

IN MEMORIAM

ROLAND VERHEES

Meester-Hardsteenbewerker (Deurne 1931-2014)

Soms, wanneer je er geen acht in hebt, komt het weer aan als een klap in je gezicht: het besef dat leven eindig is.

Het is de ochtendkrant, weleer helaas, die onbarmhartig een einde maakt aan jeugdherinneringen, aan een tijdperk, in letters zwart op wit het overlijden meldt van een Marcello Mastroiani.

Die andere Marcel, die nauwelijks volwassen maar reeds levensmoe, ons nog jong redactioneel elan inruilt voor een laatste trein. Patrick, die naast me inschrijft als student maar onachtzaam, jaren later op een morgen niet meer wakker wordt; of Johnny, onverpoosd op zoek naar bodemsporen van vergane culturen maar toch nog net *mijn* droom, het Paaseiland, kan waarmaken.

Dan komt *Epitaaf* ... en gaan na verloop van tijd en één na één de andere vrienden heen: Karel, dan Filip, dan Bert: de trouwe medestander en compaan bij nieuwe uitdagingen.

Het is Bert Bracke, toenmalig verantwoordelijke voor de Antwerpse begraafplaatsen, die Roland Verhees bij *Epitaaf* vzw introduceert. Roland heeft *in illo tempore*, in Deurne en rechtover de begraafplaats Silsburg, de steenkapperswerkplaats overgenomen van zijn vader Pierre (Antwerpen 1903-1995).

'Mijnheer' Verhees en 'Mijnheer' Bracke, want zo hoort het onder verantwoordelijke Antwerpenaars, behoren samen met *Fotograaf* Filip Tas (London 1918-Antwerpen 1997) reeds tot de oude generatie wanneer in juni 1987 de nog onervaren, feitelijke vereniging *Epitaaf*, in het voormalig koninklijk paleis, aan de Antwerpse Meir, toen het *Internationaal Cultureel Centrum (ICC)*, haar eerste en befaamd gebleven tentoonstelling opent: *Op Leven en Dood: het Grafmonument*.

De gipsen beeldmodellen van de Lakense grafbeeldhouwer Ernest Salu III (1909-1987), modellenboeken en documenten uit de collecties van het Schaarbeekse Sint-Lukasarchief, maar ook alaan en stenen onderdelen van grafmonumenten uit de werkplaats Verhees laten die hele zomer lang tal van nieuwsgierigen kennismaken met een nog te herontdekken erfgoed: dit van kerkhoven en begraafplaatsen.

Wat volgt is genoegzaam bekend: de oprichting van *Epitaaf* vzw, de overname van het voormalig atelier Ernest Salu en de creatie van het Museum voor Grafkunst ...

Tijdens die eerste werkingsjaren ontpopt Roland Verhees zich tot een onvermoede steun ... en toeverlaat: de jonge vereniging kent weleens zijn kortsluitingen, en dan blijken zijn rede en wijsheid kostbaar.

Maar daar blijft het niet bij: hij introduceert *Epitaaf* vzw bij de Koninklijke Vereniging van Meester – hardsteenbewerker, een niet te onderschatten steun voor de geloofwaardigheid van de vzw met ook een -beperkte maar gewaardeerde- jaarlijkse financiële hulp.

Tijdens de wintermaanden, wanneer vergaderen in het atelier Salu-in-restauratie niet mogelijk is, verzamelt de hele Raad van Bestuur in de werfkeet van het bedrijf Verhees, in Deurne: een bakstenen gebouwtje, waar het gloeiend hete kacheltje gezelligheid schept en de frileuze voorzitter weet warm te houden. Ondervoorzitter Roland Verhees vergeet evenmin de innerlijke mens, en dankbaar worden de urenlange zittingen even onderbroken voor een rijkelijk voorziene broodmaaltijd.

Wanneer in Hoboken, bij de begraafplaats Schoonselhof, in een uithoek van de werf van zijn collega Patteet het onmanteld, verkommerend granieten grafmonument Biart-Van de Velde wordt gesignaleerd (zie *Epitaaf Nieuwsbrief*, jg. 6, nr. 20, 1993) leidt het

diplomatiek talent van Roland tot een schenking aan de vereniging.

Leven eist zijn tol.

Een nefaste oogkwaal die in minder dan geen tijd tot blindheid leidt, noopt Roland Verhees tot het overlaten van zijn bedrijf in Deurne. Het betekent ook het einde van het stemmig samenkomen aldaar, en na een aantal moedige deelnames aan de vergaderingen in het Atelier Salu in Laken, neemt hij de beslissing om ook dit roer uit handen te geven.

Toch wordt nog bij herhaling beroep gedaan op zijn ervaring en advies bij de restauratie van grafmonumenten, in het bijzonder wanneer het herstel ter studie ligt van de historische graf galerijen op het kerkhof van Laken.

Vele jaren lang zet hij zich met een opmerkelijk enthousiasme nog in voor de opleiding van jonge steenbewerkers, maar voor schrijver dezes is dit dan reeds een ander verhaal. Herinneringen blijven, maar wegen splitsen en leiden weleens tot moeilijk te overbruggen afstanden.

Roland Verhees, ere-ondervoorzitter van Epitaaf vzw, overleed in Deurne op 22 november 2014.

Voor zijn inzet, zijn motivatie en zijn aanstekelijk vertrouwen in de doelstellingen en collega's van *Epitaaf vzw* kunnen we hem nauwelijks voldoende dankbaar zijn.

Maar er is meer.

Een blauwhardstenen grafplaat op de kleine, landelijke begraafplaats van Hoegaarden, zal mijn herinnering aan Roland Verhees blijvend warm houden. Het is de laatste rustplaats van mijn vader, voor wiens 'steen' enkel een Meester in zijn vak en dierbare vriend in aanmerking kon komen.

Dank je Roland.

Marcel M. Celis

Oud-voorzitter van Epitaaf vzw

EUROPESE WEEK VAN DE BEGRAAFPLAATSEN

Zaterdag 30 mei tot en met zondag 7 juni 2015

Kerkhof Val-Meer (Riemst), foto Anne-Mie Havermans

De Europese Week van de Begraafplaatsen werd gelanceerd door ASCE, Association of Significant Cemeteries in Europe (www.significantcemeteries.org). Momenteel zijn er zo'n 130 Europese begraafplaatsen uit meer dan 20 Europese landen bij deze organisatie aangesloten. Ook een aantal verenigingen die betrokken zijn bij het funerair zijn lid van ASCE.

7

In 2015 wordt de Week voor de dertiende maal georganiseerd, tussen zaterdag 30 mei en zondag 7 juni 2015.

Om zoveel mogelijk Vlaamse steden en gemeenten warm te maken voor de WBP 2015, slaan twee funeraire verenigingen, Epitaaf vzw en vzw Grafzerkje, de handen in mekaar.

Ook uw kerkfabriek of gemeente kan tijdens voornoemde Week iets organiseren op funerair gebied. Het kan gaan om een georganiseerde rondleiding op een begraafplaats of op een kerkhof, een tentoonstelling over een funerair gegeven, een voordracht, een performance of een toneelvoorstelling,...

Het laatste weekend van de WBP valt telkens samen met de Open Kerkendagen. De activiteiten op het kerkhof kunnen dus vlot verbonden worden aan de bijhorende kerk. Bovendien kan u dan gebruik maken van twee promotiekanalen. Info: www.openkerken.eu

Om alle informatie tijdig te kunnen verwerken hadden we graag alle gegevens uiterlijk op **zondag 29 maart** ontvangen. vzw Grafzerkje en Epitaaf vzw zullen al die activiteiten samenbrengen in een aantrekkelijke digitale brochure en de nationale promotie verzorgen.

Graag geven wij u bijkomende informatie: info@epitaaf.org.

DE TEREBINTH

Nederlandse Zustervereniging Van Epitaaf vzw

Naar aanleiding van de komende Europese Week van de Begraafplaatsen kijken we over de grenzen. De Terebinth is een onafhankelijke vereniging die zich inzet voor het behoud van de funeraire cultuur in Nederland. Behoud van en aandacht voor waardevolle begraafplaatsen en grafmonumenten staat daarbij voorop. De vereniging ijvert voor een goede en respectvolle zorg voor de doden en hun nabestaanden. Voor haar leden verzorgt ze informatieve bijeenkomsten en/of excursies en De Terebinth neemt deel aan de Europese Week van de begraafplaatsen.

Naast het tijdschrift is de -zopas vernieuwde- website een belangrijk contactmiddel van De Terebinth (www.terebinth.nl). Daar kan de agenda worden geraadpleegd, mededelingen en verslagen van excursies geconsulteerd en er is een overzicht van historische begraafplaatsen beschikbaar. De leden

kunnen inloggen op het voor hen toegankelijk deel van de website. Hier is onder meer de informatie voor de komende Algemene Vergadering te vinden. Ook de Landelijk Adviseurs hebben een eigen deelwebsite.

Een overzicht van de De Terebinth excursies 2015: R.K.-Begraafplaats Buitenveldert Amsterdam (18 april), Noorder- en Zuiderbegraafplaats in Assen (30 mei), Terebinth Groningen ism de Stichting Oude Groninger Kerken (half juni), Den Helder (juli).

8

De leden en sympathisanten van Epitaaf vzw kunnen ter kennismaking het themanummer De Grote Oorlog van het tijdschrift Terebinth (september 2014) downloaden:

link: http://epitaaf.org/onewebmedia/bestanden/PDF-bestanden/terebinth/Terebinth_03-2014.pdf

DE BEGRAAFPLAATS VAN SPALOUMONT

Het amfitheater van de necropool van Spa

Tekst en foto's Jan Rymenams

Fig.1 Reeds van aan de ingangspoort valt de gelaagde plaatsing van de graven tegen de helling op.

De begraafplaats van Spaloumont, geklasseerde site van Wallonië

Hoog boven de vallei van de Wayai, uitkijkend op de mistige venen, op een plek tussen de bossen die Spaloumont heet, liggen de doden van Spa. Slechts een boogscheut scheidt hen van het Parc des Sept Heures en het Casino waar ze bij leven flaneerden en hun lot aan de dobbelstenen toevertrouwden.

De begraafplaats van Spa is sinds mei 2004 een geklasseerde site van het Waals patrimonium. Het wordt beschouwd als één van de interessantste van Wallonië hoewel het zeker niet kan wedijveren met de indrukwekkende begraafplaatsen van het nabijgelegen Verviers en Robermont (Luik).

Als we nu reeds de troeven van de begraafplaats willen uitspelen dan beweren we dat de charme vooral terug te vinden is in de zuiders aandoende, gelaagde opeenstapeling van zerken en monumenten langsheen de wanden van een natuurlijk amfitheater, dat het merkwaardige van de architectuur kan teruggevonden worden in de bovengrondse grafkapellen en mausolea die schouder aan schouder in een straatje staan en tenslotte dat de unieke tijdsgeest verrast door de vele buitenlandse namen.

We zullen verder ingaan op elk van deze bijzondere kenmerken.

Een bijzondere ligging.

Fig. 2 Zicht op de gevels van de "caveaux hors-sol". Rechts de menhirachtige stele van de begaafde schilder en aquarellist Henri Marcette (+1890)

In 1839 werd besloten om een nieuwe begraafplaats aan te leggen. Dit was misschien vreemd omdat Spa reeds in 1782 een begraafplaats buiten de stadskern had ingericht, volgens de toen reeds geldende strengere eisen aan hygiëne en organisatie. Maar blijkbaar waren de klachten van waterverontreiniging zo groot dat naar een nieuw terrein werd uitgekeken. Dit werd gevonden op een zuidhelling van Spaloumont, aan de rand van het Bois de Staneux.

De gemeentelijke commissie was unaniem: "Ce terrain, est un amphithéâtre, des plus pittoresque, et qui par son isolement, invite au recueillement et à la prière".

Voor de plannen tekende landmeter én gemeenteraadslid Hubert Antoine Lohet. Hij gaf de begraafplaats de vorm van een lang uitgerekt hoefijzer met in het halfmond 1.064m² voor de eeuwige vergunningen van de kapitaalkrachtigen en beneden het grootste gedeelte van 3.642 m² voor de gemeenschappelijke begraafplaats. Voor dit laatste deel rekende men op zo'n 1.618 graven met een duurtijd van slechts 5 jaar. Maar omdat het gemiddeld aantal sterfgevallen slechts op 95 per jaar lag werd 20 jaar na de aanleg de termijn voor tijdelijke graven verlengd tot 10 jaar. De eeuwige vergunningen konden gekocht worden van 4,5 m² tot 22,5 m², aan 6 francs per m² voor de gemeente en daarbovenop nog eens een kwart van die som voor het Weldadigheidsbureau.

Uit de eerder vermelde uitspraak van de gemeentecommissie blijkt duidelijk dat de plaats ook diende te beantwoorden aan een ander sentiment uit die tijd: een plaats waar het aangenaam was om te verpozen, te wandelen en te mediteren.

En hoewel er inderdaad melding wordt gemaakt van een hoofdas die met bomen beplant werd, is daar vandaag nog zeer weinig van te merken en heeft de begraafplaats een aanblik van een bijna kale dodenakker waar het groen vooral wordt aangeboden door het omringende panorama.

De aanleg van de begraafplaats op de hellende schistlagen heeft nadelen. Ondanks de terrasvormige aanblik waarbij de grafmonumenten tegen de flank aangeschurkt liggen, is de oppervlakkige erosie sterk, worden fundamenteën blootgelegd en verzakken en breken de stenen op de instabiele grond.

Het oude kerkhof wordt 8 jaar later voor 1.200 francs verkocht aan een ondernemer. Dit geeft wel enige publieke emotie omdat het “onkuis” is de terreinen te gebruiken waarop nog beenderen liggen.

Nadien zal de nieuwe begraafplaats nog verschillende malen uitgebreid worden, o.a. in 1876, 1884 en 1947.

Merkwaardige architectuur: “les caveaux hors-sol”

Nergens is er meer ongelijkheid dan op een kerkhof.

Alleen de tombes van hen die een eeuwige concessie konden betalen, zijn overeind gebleven. Meer nog, voor de rijken weerspiegelt het graf vooral wat hun status was bij leven; soms piëteitsvol, soms bombastisch, maar steeds verheven boven de serieproductie van de gietijzeren kruisen en de eenvoudige grafstenen in het grijze “petit granit”, de blauw-grijze kalksteen van de streek.

Zoals in veel Waalse stedse begraafplaatsen weerspiegelen de graftombes vooral de schitterende rijkdom en de individuele persoonlijkheid van de 19de eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog, met nog interessante voorbeelden in het interbellum. Hoewel er van dan af aan meer mensen zich een eeuwige vergunning kunnen veroorloven, ontsnappen de grafzerken hier evenals elders niet aan een zekere monotonie van de serieproductie.

Fig. 3 De vrijstaande « caveaux hors-sol » waren bedoeld om langs alle kanten bewonderd te worden.

Fig. 4 In de gereserveerde percelen staan de “caveaux hors-sol” schouder aan schouder.

Globaal genomen kunnen we volgende “stijlperioden” onderscheiden:

1841 - 1891: overwegend neoklassieke steles op een enkele neogotische en barokke stele te na gelaten. In deze periode is er nog veel ruimte voor individuele expressie en een variatie aan volumes en vormen. De steles bevatten meestal nog een kruis.

1892 -1899: opvallend in deze periode zijn de grafmonumenten van het type “cippe”. Uitzonderlijk is er een neogotisch element terug te vinden. Vanaf deze periode komen steles zonder kruisen vaker voor.

1901 – 1908: klassieke en gotische stijlelementen komen naast mekaar voor. Art-nouveau is eerder terug te vinden in de typografie dan in de vormen.

1908 – 1917: klassiek blijft veelal gebruikt voor de kruissteles, maar de eenvoudige vlakke, horizontale zerken gaan steeds meer domineren

1916 – 1919: de vormen zijn geometrische. Neoklassieke, neogotische en cippe-kenmerken zijn duidelijk op retour.

1922 – 1950: alleen nog geometrische vormen worden gebruikt. Art-deco elementen komen veelvuldig voor.

Fig. 5 Een opvallende sobere tombe zonder Christelijke symbolen voor de priester Jean-Sébastien Taziaux (+1835).

Fig. 6 De stèle van Joseph Servais (+1872), burgemeester die het kuuroord zijn huidige architecturaal aanzicht gaf.

Na 1930 zijn er trouwens alleen nog horizontale steles. Was voorheen blauwe hardsteen overwegend het gebruikte materiaal, vanaf dan zien we ook het veelvuldig gebruik van gekleurd graniet en beton.

Typerend voor Spa is het voorkomen van de grafkapellen en mausolea waarbij de kist niet in een in de ondergrond uitgehakte kelder wordt geplaatst maar in loges in de zijmuren, de zogenaamde “caveaux hors-sol”. Waarschijnlijk ontstonden die omdat de ondergrond te hard en te hellend is om diepere grafkelders voor families uit te graven. Dit is trouwens ook de ontstaansreden voor andere fenomenen waarbij de graven vaak deels in de ondergrond worden uitgehakt en de grafmuren in de helling zijn opgenomen of dat de graven trapsgewijs en ruggelings in de aansluitende lanen werden aangebracht.

Het is duidelijk dat deze “caveaux hors-sol” op daarvoor gereserveerde delen werden gebouwd. In laan 6 en 7 vormen ze een kleine straat waar het merendeel van de monumenten schouder aan schouder aansluiten en alleen de gevel duidelijk aan de toeschouwer wordt getoond.

Deze graven dateren overwegend uit de periode van 1877 tot 1921. Hoewel er voor die periode ook enkele voorbeelden terug te vinden zijn in het amfiteater, zijn de meeste te vinden in een latere uitbreiding van de begraafplaats en ze vallen op door hun hogere en duidelijke plaats op de site. Dit was uiteraard de bedoeling want wanneer we nagaan van wie deze graven zijn, dan zijn het niet zozeer de politici, maar vooral de lokale rijkere handelaren en fabrikanten zoals de familie Schaltin et Pierry (gekend van het Elixir de Spa) en de hoteliers Goldschmidt die de opdrachtgevers waren. In Wallonië is een dusdanige plaatsing eerder een zeldzaamheid. In Desnié (Luik), Beaufays (Luik) en Sorée (Namen) vormen dergelijke monumenten een minder opvallend geheel met de kerkhofmuur.

Fig. 7 Mausoleum half in de helling gebouwd

In een eerste periode kunnen deze monumenten nog vrijstaand zijn. De grafkamer (boven de grond) fungeert dan als sokkel voor andere elementen zoals steles of sarcofagen. Maar vanaf 1898 staan ze naast mekaar en dan wordt vooral de gevel ontwikkeld die er “klassiek” uitziet met zuilen, architraaf en fronton. “Klassiek” moeten we hier relativeren want soms heeft het geheel een Egyptische, romaanse, barokke of rococo signatuur of zijn er decoratieve en typografische elementen in art-nouveau aangebracht. Vaak gaat het om een wat vrije interpretatie met een vreemd onbestemd eclecticisme. Vermoedelijk heeft dit ook te maken met het feit dat quasi al deze bouwwerken –in tegenstelling tot bvb. de begraafplaats van Verviers- niet door architecten met academische scholing ontworpen zijn, maar door lokale steenhouwers die met veel verbeelding wat ze op andere kerkhoven zagen parafraseerden. Een uitzondering hierop is de tombe van de familie Renard-Tombeur getekend door de architect Marcel Paes.

Inwendig wordt bakstenen en metselwerk gebruikt dat bedekt wordt met dunne platen van blauwe hardsteen, metselwerk van zandsteen of schist en soms zelfs met beton. Binnen zijn de muren bezet en bestaat de vloer uit tegels.

Deuren komen er in tal van vormen voor. Vaak bestaan ze uit bronzen of ijzeren platen waarin openingen, maar ook grillen in gietijzer te zien zijn.

Fig. 8 De grafkelder is vaak de sokkel waarop de tombes pronken. De begraafplaats kijkt uit op de vallei van de Wayai waarin de stad Spa genesteld is.

Fig. 9 Het mausoleum van de familie Facq-Baronheid (, één van de weinige graven met het betere beeldhouwerk.

De gevels worden versierd met symbolen die op de muur lijken gekleefd te zijn en niet echt in combinatie zijn met de stijl van het bouwwerk. Van uitzonderlijke kwaliteit is het mausoleum van Facq-Baronheid met bezijden de deur kwalitatief gebeeldhouwde reliëfs die de graflegging en wederopstanding voorstellen.

Opvallend is dat vooral in de 19de eeuw zowel de stijl als de symboliek minder Christelijk geïnspireerd blijkt te zijn. Zelfs van notoire katholieke gezagsdragers zijn de tomben klassiek en wordt het kruis vervangen door een gesluijerde urne of het ontbreekt gewoon. Dit hoeft ons ook niet te verwonderen. In Spa kwam de beau monde samen en was er ruimte voor andere ideeën en geloofsuitingen. Liberalisme en geloof in vooruitgang werden lokaal zeker niet gedragen door rijke captains of industry maar deze ondernemers kwamen wel naar Spa om netwerken op te bouwen en van gedachten te wisselen.

Fig. 10 Modern symbool: de helm van motorcoureur David Whitworth die in 1950 op het circuit van Francorchamps verongelukte.

Sommige symbolen blijken specifiek voor Spa te zijn. Zo dragen verschillende graven een gebroken anker waarvan de betekenis en de context niet duidelijk zijn. Andere symbolen zijn gewoon uniek voor Spa zoals een jockeyuitrusting of de helm van een motorcoureur.

Fig. 11 <http://www.ozebook.com/gpwin/documents/24.html>

Beeld van de tijdsgeest

En daarmee zijn we aan onze laatste troef belandt, nl. het feit dat de overigens kleine begraafplaats een mooi beeld geeft van de tijdsgeest.

De begraafplaats werd aangelegd in 1841, op een moment dat de rijke burgerij, de industriëlen en de ondernemers in het “café van Europa” meer te verteren hadden dan de adellijke bobelins. Het is dan ook niet te verwonderen dat de familie Cockerill een apart deel van dodenakker voor een eigen mausoleum gereserveerd had. Vandaag is wat een imposant bouwwerk hadden moeten zijn, ingeruimd voor de strooiweide en rest nog een eenvoudige dal met de naam Cockerill.

Callaghan, Benson, Mackenzie, Dallas, Cunningham ... zijn de namen gebeiteld op de grafstenen aan de ingang van de begraafplaats. Het zijn de leden van de Anglicaanse gemeenschap die Spa bezielden met de geest van de sportieve Engelsman, de frêle dauwtrappers en de kunstzinnige theaterbezoekers. Zonder hen zou Spa waarschijnlijk geen golf, geen paardenrennen en geen kioskconcerten gekend hebben. Na 1880 wanneer Spa te gewoon wordt, verdwijnt deze fijnzinnige kolonie.

Slechts zelden is er een kruis dat het hart beroert. Tussen Egyptisch aandoende sarcofagen en obeliskken of verborgen door neogotische pinakels, vallen de zerken met tedere, porseleinen foto's in sepia nauwelijks op. Een stenen motorhelm balt het leven samen van de coureur Whitworth die in 1950 op het nabijgelegen circuit van Francorchamps verongelukte. Meer nog dan de ineengestremgelde handen, verraadt het kleine ceramieken kruis met rozen versierd, de trouw en liefde van de echtelieden Renier.

Fig. 12 "Alliance" van het echtpaar Renier, waarvan de eeuwige trouw nog eens benadrukt wordt door de gebonden ketting.

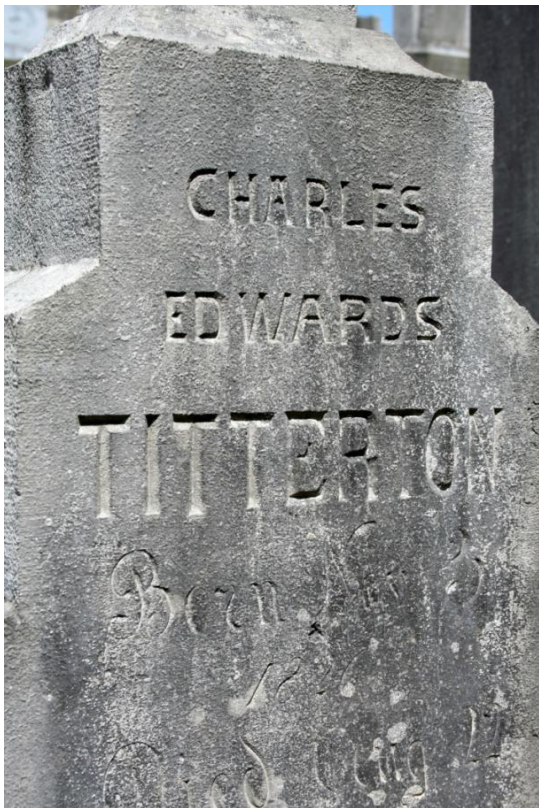

Fig. 13 Talrijk zijn de graven van de Engelse "kolonie" in Spa.

Fig. 14 Wallonië kende veel Congo-pioniers.

Dramatiek vinden we terug in het mooiste graf van de begraafplaats, dit van de marinecadet Ferdinand Jacques die in 1906 samen met het schoolschip “Comte de Smet de Nayer” onder de golven verdween. Een andere getuigenis van marinetragedie is het lege graf van Krins. Krins was eerste violist op de Titanic. Zijn lichaam werd nooit geïdentificeerd.

Fig. 15 Monument voor Ferdinand Jacques die jammerlijk met zijn schoolschip in de golven verdween (1906)

Fig. 16 Veertig kruisen van gedeporteerde burgers gered door het offer van weerstander Gridelet.

Zoals op veel Waalse kerkhoven is de herinnering aan de wereldoorlogen steeds aanwezig. Vaak is het een eenvoudig plaquette van de Belgische driekleur op de zerk van een oud-strijder. Maar naast het monument voor burgerslachtoffers, raakt ons de rij van 40 steles van gijzelaars die gered werden door Eugène Gridelet. Deze weerstander werd door de bezetter in 1942 in de citadel van Luik gefusilleerd nadat hij alle schuld voor de sabotagedaden van zijn medeburgers op zich had genomen. Een andere getuigenis van de absurditeit van de oorlog zijn de vier witte Commonwealth-graven van Canadese militairen die de loopgraven in Frankrijk overleefden, maar die in december 1918 in Spa geveld werden door de Spaanse griep.

Fig. 17 De tombe van conservatieve en katholieke François Haeyemal (+1852) toont een staalkaart van profane symbolen.

Fig. 18 Alexandre Delhasse (+1850), voorvechter van de sociale, verguisd door de clerus, aanbeden door het "gewone" volk.

Van een andere strijd getuigen de graven van de politici en burgervaders van Spa. Uiteraard zijn er de groten die geëerd worden voor hun ijver om de stad Spa verfraaid en de commercie gestimuleerd te hebben. Burgemeester Servais realiseerde in zijn korte ambtsperiode van 1862 – 1869 dat de spoorlijn van Luik tot Spa werd doorgetrokken. Zo kon de 19de eeuwse burger die het reizen ontdekt had, komen genieten van de talrijke wandelcircuits, de idyllische boulevard des Anglais en vooral van de schitterende Thermen. Minder fraai is het verhaal van de briljante geest en journalist Alexandre Delhasse die het opnam voor meer sociale rechtvaardigheid. Tijdens de verkiezingscampagne van 1848 haalt zijn giftige pen scherp uit naar de clerus, die 2 jaar later bij de dood van Delhasse weigerde om deel te nemen aan diens begrafenis. Maar de bevolking van Spa was massaal aanwezig op de teraardebestelling.

Er zijn nog meer markante graven die van de geschiedenis van Spa spreken. Talrijk zijn de zerken met de namen Rouma, Xhrouet, Lezaack, Leloup en Colin. Het zijn families die reeds van oudsher aanwezig waren in de politieke en sociale gemeenschap van Spa. Er is het graf van Emile Piron, één van de pioniers die vanuit deze regio naar Congo vertrokken. Het internationaal karakter van Spa spreekt zowel uit de opvallende neogotische kapel van de Romeense familie Fraikin - de Colesco, als het orthodoxe kruis en de cyrillische schrifttekens van de Russische immigrante Blanche Hendrikoff. Kunst wordt vertegenwoordigd door de familie Dagly, wereldvermaard om zijn fraai beschilderde houten doosjes, de Jolités van Spa.

Wat houdt de toekomst in voor de begraafplaats?

Hoewel de begraafplaats erkend is als bijzondere site, is de situatie ernstig: tal van stenen zijn gebroken, grafzerken zijn scheefgezakt, bronzen versieringen zijn gestolen, deuren hangen uit hun hengsels, ...

Bij navraag bij het Fonds Body in Spa bleek er geen duidelijk antwoord te zijn wie zich nu met de situatie van de begraafplaats bezighoudt.

Tekenend voor de omstandigheden was het bericht in L'Avenir van 31 oktober 2014. Hier wordt vermeld dat de verweesde de graftombes door de stad gratis aan geïnteresseerden geschonken worden op voorwaarde dat deze het monument zoveel mogelijk herstellen.

Bibliografie

JEHIN, P., *Le cimetière : un témoin*, Spa Réalités. (<http://www.sparealites.be/le-cimetiere-un-temoin>), geraadpleegd op 12-09-2014.

LAFAGNE, P., *Les pierres qui parlent*, 1974. 82p. Enig manuscript in bezit van Fonds Body, Rue Royale. Jardins du Casino, Spa.

LEUSCH A., *Le cimetière de Spa, image de sa ville et de son époque*, [masterproef], Ongepubliceerd manuscript, Université de Liège. Faculté de Philosophie et Lettres, 2008, p.162

LEUSCH A., *Le cimetière de Spa, image de sa ville et de son époque - Illustrations*, [masterproef], Ongepubliceerd manuscript, Université de Liège. Faculté de Philosophie et Lettres, 2008, p.88

LEMAIRE, G. e.a., *Spa en omgeving. Stad van water, stad vol geschiedenis, stad vol evenementen*. Brussel/Louvain-la-Neuve, Les Editions de l'Octogone, 2009, p.104-108.

PEETERS, G., *Le cimetière de Spa*, Histoire et Archéologie Spadoises a.s.b.l.. Villa royale Marie-Henriette. Avenue Reine Astrid, 77b. 4900 SPA. Bulletin Trimestriel. jg.29. September 1998. p.136-139

Fig. 18 Eén van de weinige uitingen van art nouveau.

Daguitstap spa op zondag 31 mei 2015

In de voetsporen van Salu naar de Koninklijke Kuurstad, met onder meer een bezoek aan de bijzondere begraafplaats van Spa, onder begeleiding van een deskundige gids.

Meer info in de volgende Tafofiel.

U kan zich alvast inschrijven via: info@epitaaf.org

(deelname gratis voor leden)

BLOEMLEZING UIT DE PERS

Pierre Brewee volgt wat er verschijnt m.b.t. funerair erfgoed in de pers en media op de voet. Hij maakt voor ons een korte samenvatting. In geen geval heeft deze bloemlezing de bedoeling om volledig te zijn maar is ze eerder opgevat om er trends in aan te wijzen en soms ook de berichten van een kritische noot te voorzien.

Mogelijk nieuw crematorium in Westhoek of Roeselare

Het Kortrijkse crematorium mag maximaal 3.065 crematies uitvoeren, verleden jaar vonden er 2.992 crematies plaats. Het bestuur overweegt dan ook een mogelijke uitbreiding of zelfs een nieuwe vestiging. Volgend jaar zal dan ook een locatieonderzoek plaats vinden in de brede regio van de Westhoek of in Roeselare.

Zemst krijgt een nieuw crematorium

Het crematorium van Vilvoorde sluit omdat het te klein is geworden en bovendien ook verouderd is. Het gat in de markt dat zo ontstaat wordt opgevuld door Zemst waar een nieuw crematorium van start is gegaan dat de naam Daelhof heeft gekregen.

Defensie overweegt plexiglas voor graven van oud-strijders

Koperdieven trekken geregeld op strooptocht bij de graven van oud-strijders: op de militaire begraafplaats van Rabosée, vlakbij Namen, verdwenen onlangs 160 naamplaatjes op de graven van oud-strijders uit de Eerste Wereldoorlog. De schade bedroeg liefst 125.000 euro. Volgens de krant Het Nieuwsblad overweegt defensie dan ook om in de toekomst niet langer brons maar plexiglas te gebruiken.

Beschermd monument zwaar beschadigd door metaaldieven

De grote begraafplaats van Dendermonde-centrum in Appels is sinds eind 2003 officieel beschermd als monument. De toegangspoort tot het kerkhof, de bijhorende kerkhofmuur, het lijkenhuis, de centrale grafkapel met de calvariebeeldengroep en het grafmonument van de familie Van Aelter – Van der Straeten aan de voorzijde van het kerkhof zijn de blikvangers wat deze bescherming betreft. Uitgerekend het grafmonument van de familie Van Aelter – Van der Straeten kreeg af te rekenen met metaaldieven. Een bezoeker merkte op dat twintig gietijzeren ornamenten gestolen werden. Of het hier gaat om een daad van vandalisme of geldgewin, gezien de waarde van het ijzer, is niet duidelijk. De politie voert een onderzoek.

Meer erkenning voor doodgeboren kinderen

Er is duidelijk politieke wil om tegemoet te komen aan de noden van ouders wiens kinderen dood geboren werden, en dit over alle partijgrenzen heen. Vandaag kunnen ouders hun doodgeboren kind niet laten registreren bij de burgerlijke stand. Peter Vanvelthoven (SP.A) wil dat kinderen kunnen worden ingeschreven in het geboorteregister. Dat is nu nog niet het geval: een doodgeboren kindje komt wel in het overlijdensregister, en eventueel in het trouwboekje van de ouders, maar niet in het geboorteregister. Voor ouders is het heel moeilijk te aanvaarden dat hun kind gestorven is ... zonder dat het ooit officieel geboren is. Minister Koen Geens (CD&V) heeft zijn administratie ook gevraagd om een concreet voorstel uit te werken waarbij een doodgeboren kindje een familienaam zou kunnen krijgen: tot nu toe kan je een doodgeboren kindje alleen maar een voornaam geven. Ook de termijn van levensvatbaarheid zou aangepast worden. Tot nu toe wordt een kindje pas 180 dagen na de bevruchting als levensvatbaar beschouwd, een termijn die nog dateert uit de tijd van Napoleon. De geneeskunde staat ondertussen echter al veel verder en 140 dagen wordt dan ook algemeen aanvaard als grens voor levensvatbaarheid. Partijgenoten van minister Geens dienden vroeger al soortgelijk voorstel in, en ook de Open Vld heeft in 2012 een soortgelijk voorstel ingediend. De huidige regering plant een apart register voor doodgeboren kindjes, iets wat Peter Vanvelthoven als heel kwetsend ervaart: alsof je doodgeboren kind een aparte categorie is. Extra pijnlijk noemt hij het feit dat je aan de balie dan ook nog eens naar zo een apart register zal moeten vragen. Voor Van Velthoven is het duidelijk: al deze kinderen horen in hetzelfde geboorteregister.

Bijzonder beeldje gestolen op Amsterdamse begraafplaats Zorgvlied

Bart Prins ontdekte dat een bijzonder beeldje, dat het graf van zijn moeder sierde, werd gestolen. Zijn moeder was danseres en gaf dansles. Het beeldje stond thuis bij haar op de piano en ze maakte toen al duidelijk dat ze wilde dat dit beeldje later haar graf zou sieren. Vermoedelijk is het werk gestolen omwille van zijn mooie ontwerp en niet omwille van het kopergehalte.

Bron: Het Parool 16-02-15

Joodse begraafplaatsen geïsoleerd in Frankrijk

In Frankrijk werden recentelijk twee Joodse begraafplaatsen het slachtoffer van zwaar vandalisme. Even hield men nog rekening met de mogelijkheid dat het hier ging om “gewoon” vandalisme, maar toen de minderjarige daders werden gearresteerd bleek antisemitisme de jammerlijke drijfveer te zijn van deze vernietigingen.

Stekenaar maakt kartonnen doodskisten voor dieren

Stekenaar Mathijs Verwulgen richtte onlangs het bedrijf Scarabee Uitvaartkisten op. Met zijn kartonnen doodskisten hoopt hij een waardig afscheid te kunnen geven aan veel huisdieren. Aanvankelijk liep deze twintigjarige student met het idee rond goedkopere uitvaartkisten op de markt te brengen voor mensen. Zijn idee om een kartonnen kist te combineren met een mooie eiken huurkist werd echter de grond ingeboord. Toen zijn hond overleed kwam het idee terug aan de oppervlakte: hij zocht een kist voor zijn overleden huisdier, maar in België bleken er geen kisten voor huisdieren te bestaan. In de Verenigde Staten en Nederland zijn dergelijke uitvaartkisten al ingeburgerd. Verwulgen besloot zelf kisten te gaan maken. Hij wil zo benadrukken dat een waardig afscheid belangrijk is daar voor vele mensen een huisdier echt deel uitmaakt van de familie. De reacties op zijn initiatief zijn in ieder geval positief.

Begraafplaats van Evergem wordt dubbel zo groot

De begraafplaats van Evergem wordt dubbel zo groot. Verantwoordelijk schepen Arsène Acke (CD&V) wil de begraafplaats, die momenteel 11.000 vierkante meter meet, uitbreiden met 15.000 vierkante meter. Wat ons in heel de discussie rond dit plan vooral opvalt is dat oppositieraadslid Christine De Wispelaere (SP.A) pleit dat er bij deze uitbreidingsplannen aandacht zou besteed worden aan nieuwe vormen van begraven: begraafpark, gedenkbos, asweide en urnenheuvel worden aangekaart, gebruik van ecologische urnen en kisten wordt aangemoedigd.

Overleg met kabinet Schauvliege over natuurbegraafplaatsen

Het Agentschap voor Natuur en Bos onderhandelt momenteel met het kabinet van minister Schauvliege over een eventuele aanpassing van de Vlaamse wetgeving die de aanleg en het gebruik van natuurbegraafplaatsen in de toekomst mogelijk moet maken. De stad Gent laat weten dat verantwoordelijk schepen Sofie Bracke op zoek is naar een geschikte locatie om, na Antwerpen en Sint-Niklaas en Berendrecht, ook in Gent de mogelijkheid van een natuurbegraafplaats aan te bieden.

EPITAAF OP FACEBOOK

<https://www.facebook.com/pages/Epitaaf-vzw/637698996346882>

Ter aanvulling van de Tafofiel en de website beheert Epitaaf vzw een facebookpagina.

Funeraire internationale activiteiten allerhande, nieuws van Epitaaf zelf, berichten over wetgeving, over restauraties, indrukken van bezoekers aan het Museum voor Grafkunst, ... wordt er gepost. We kijken uit naar uw inbreng!

PERSONEN

★★★★★
26 vind-ik-leuks

INFO

Epitaaf vzw zet zich in voor de bescherming en waardering van het funerair erfgoed en beheert ook een museum voor grafkunst.

<http://epitaaf.org/>

FOTO'S

RECIENSIES

5,0 ★ 5,0 van 5 sterren • 1 recensie

Fred Croket — Toplocatie voor filmopnames.
Doe de deur open en je stapt 100j terug in de tijd.
13 september 2014 • 7 recensies

Laat anderen weten wat je ervan vindt

★★★★★

Epitaaf vzw a partagé la photo de AMVB - Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel.
29 janvier • 🌐

Leuke complimentjes, bedankt!
Voir la traduction

AMVB - Archief en Museum voor het Vlaams leven te Brussel
Bedankt Epitaaf vzw voor de boeiende rondleiding in jullie collectie. Het atelier van Ernest Salu is zeker een bezoek waard.
Voir la traduction

J'aime • Commenter • Delen • 🌐 1

Epitaaf vzw a partagé la publication de M&L moet blijven.
19 janvier • 🌐

M&L M&L moet blijven
Met deze pagina willen wij de mensen in Brussel een signaal geven dat een vakblad voor bouwhistorisch, landschappelijk en archeologisch onderzoek in Vlaanderen ...
Afficher la suite
Voir la traduction

J'aime • Commenter

Epitaaf vzw a partagé la photo de Association of Significant Cemeteries of Europe (ASCE).
30 décembre 2014 • 🌐

Greetings from
EUROPEAN CEMETERIES ROUTE

https://www.facebook.com/pages/Epitaaf-vzw/637698996346882?sk=events&ref=page_internal